

Ратна лукавства српске војске

Потпуковник *Новица Стевановић*

У историји ратова људског друштва постоји много неубичајених примера војних победа, које показују да су побеђивале формације које су на челу имале способне, спремне и лукаве војсковође и команданте.

Ратно лукавство се у теорији сагледава као целовит систем, заснован на уопштавању историјског искуства и коришћењу различитих начина и поступака прикривености и довођења противника у заблуду, а пракса – као целокупно уопштено историјско искуство неопходно за решавање одређеног задатка. Ратно лукавство српске војске, почев од Првог српског устанка (1804. година) до пробоја Солунског фронта (1918. година), има континуитет који, према времену наступања и природи непријатеља, може да се подели на три периода: 1) борбе за обнављање српске државе после турске окупације, 2) рат против једног непријатеља (Први балкански рат) и 3) рат против коалиционих снага (Први светски рат). Српско ратно лукавство је у почетку било оличено у појединцима (вође, војсковође), а затим у институцији система (војна организација).

Прва студија о значају лукавства војсковође за исход сукоба зараћених страна, у којој је описано 900 ратних лукавстава и у којој се а posteriori озбиљније бавило том проблематиком, јесте Полијенова *Стратегематика*.¹ Но и пре и после Полијена проблем ратног лукавства разматрали су бројни војни мислиоци и војсковође. На пример, кинески војсковођа Сун Цу Ву, у трактату *Вештина ратовања* написао је: „Подмећући противнику мамац, навешћете га на стално маршевање, а онда ћете га са групом пробраних војника сачекати у заседи“.² Римски цар Флавије Вегеције Ренат је упозоравао: „Способан генерал никад не пропушта повољну прилику да изненади непријатеља, било кад је овај заморен маршом или расцепкан док прелази реку, било кад се мучи у мочварама или на планинским стрминама, или кад се – распршен на широком простору, сматра безбедним, или кад спава“.³ Николо Маки-

¹ Полијен (2. век п.н.е.), грчки војни писац, осам књига своје *Стратегематике*, посветио је римском цару Марку Аурелију. Књига је требало да послужи као приручник за обуку Римљана у рату против Парта (162. године п.н.е.).

² Сун Цу Ву, *Вештина ратовања*, ВИНЦ, Београд, 1991, стр. 25.

³ Флавије Вегеције Ренат, *Расправа о ратној вештини*, ВИНЦ, Београд, 1991, стр. 87.

јавели, италијански државник, писац и филозоф, на примеру Хостилија показао је како се пораз може претворити у победу: „Ако ти се у борби деси нека незгода која ти преплаши војнике, најпаветнија ствар је знати се претварати и окренути је на добро. Видевши како за време битке један део његових војника прелази на страну непријатеља, Хостилије је одмах разгласио у целој војсци да се то догодило по његовом наређењу, тако да се војска не само није преплашила и узнемирила, већ јој је појачана срчаност што је резултирало победом“.⁴ Фридрих II Велики, пруски краљ и војсковођа, саветовао је своје команданте: „Ако је непријатељ прејак да бисте га напали, помогните му па на крају кампање раздвојите његове снаге и уместо да раштркате своје зимовнике, распоредите их тако да можете зачас окупити своје трупе“.⁵ Француски цар и војсковођа Наполеон Бонапарта придржавао се правила: „Кад вам је војска бројно слабија, кад су вам коњица и артиљерија слабије, треба избегавати отворену борбу. Бројчана слабост мора се надокнадити брзим маршевањем, мањкавост артиљерије природом маневра, а недостатак коњице избором положаја“.⁶

Одређење појма ратног лукавства

Под термином *лукавство* (лукаво изведени поступак, добро смишљена и вешто изведена превара),⁷ који је у нашој војној терминологији одређен као ратно лукавство, подразумева се: „Скуп мера, делатности и поступака у рату којим се непријатељ обмањује или држи у заблуди како би се навео на предузимање нецелисходних или непредузимање неопходних мера и акција. Ратним лукавством се, у суштини, треба да прикрију стварно стање, планови и намере, постигне изненађење и створе што повољнији услови за извршење задатка. Примењује се на мору, копну и у ваздушном простору. Према постигнутим резултатима може имати тактички, оперативни и стратегијски значај“.⁸

Руски публициста Владимир Лобов ратно лукавство дефинише као „теорију и праксу прикривања сопствених снага, средстава и планова у циљу довођења противника у заблуду. С обзиром на циљ и резултате може имати тактички, оперативни и стратегијски значај“.⁹

Према схватању Лобова, у теорији се ратно лукавство сагледава „као целовит систем заснован на уопштавању историјског искуства у коришћењу различитих начина и поступака прикривености и довођења противника у заблуду, а пракса – као целокупно уопштено историјско искуство неопходно за решавање конкретног задатка“.¹⁰ Полемишући с Лобовом у вези с ратним лукавством, Владимир Орљански, такође

⁴ Николо Макијавели, *О ратној вештини*, ВИНЦ, Београд, 1991, стр. 176.

⁵ Фридрих II Велики, *Општи ратни принципи*, ВИНЦ, Београд, 1991, стр. 297.

⁶ Наполеон Бонапарта, *Војне максиме*, ВИНЦ, Београд, 1991, стр. 324.

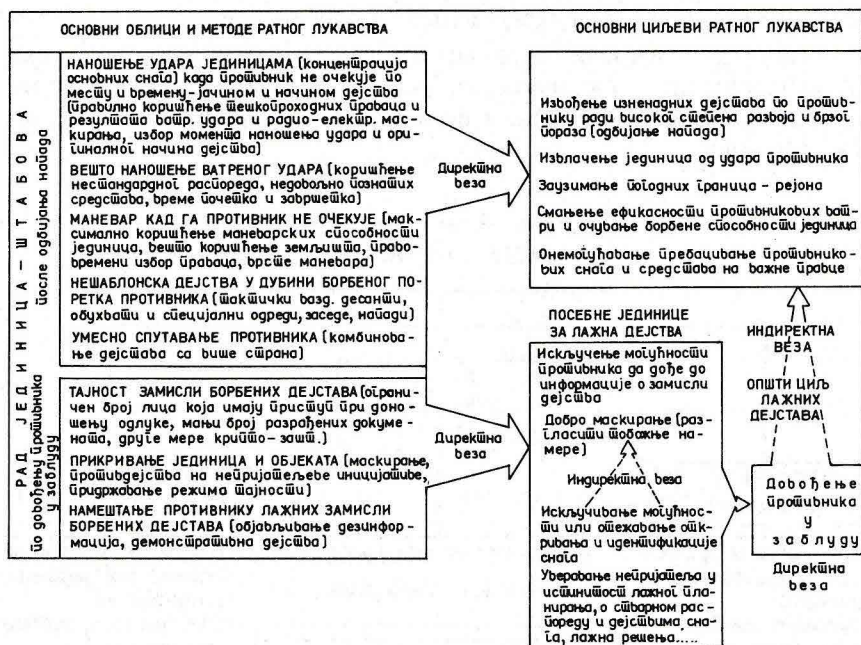
⁷ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, САНУ, Београд, 1981.

⁸ *Војни лексикон*, ВИЗ, Београд, 1981, стр. 515.

⁹ В. Н. Лобов, *Voennaya hitrosti*, „Voennyi vestnik“, бр. 6/91, стр. 58.

¹⁰ *Исто*, стр. 68.

руски публициста, упозорава да се оно може сматрати „вештином којом се постиже изненађење и стварају повољни услови за извршење задатка уз минимални утрошак снага“.¹¹

Амерички публициста Џејмс Даниген, у делу *Како водити рат*, говори о девет начела и 12 практичних правила ратовања, наводећи, између осталог, „иницијативу, (први који се склања да не буде мета у већини оставља противника да касни у реаговању на потезе и планове), безбедност, (ако се зна шта непријатељ смера, а истовремено се успе да се прикрију властити планови, изгледу на успех се неизмерно увећавају) и изненађење (у борби се може повећати борбена моћ за фактор три па и више),¹² као елементе за досезање највишег домета ратне вештине, што је, у суштини, *condicio sine qua non* за ратно искуство.

Почетком деведесетих година у америчком упутству за КоВ, прецизирано је „да се фронтални напад изводи и када је неопходно да се непријатељ веже са фронта, да се доведе у заблуду, док корпус може напад, осим основног циља, предузети и за остварење других циљева, као што су: обмана и заблуда противника“.¹³ У најновијем правилу за

¹¹ В. Орљански, *O voennoi hitrosti*, „Voennyi vestnik“, бр. 6/91, стр. 92.

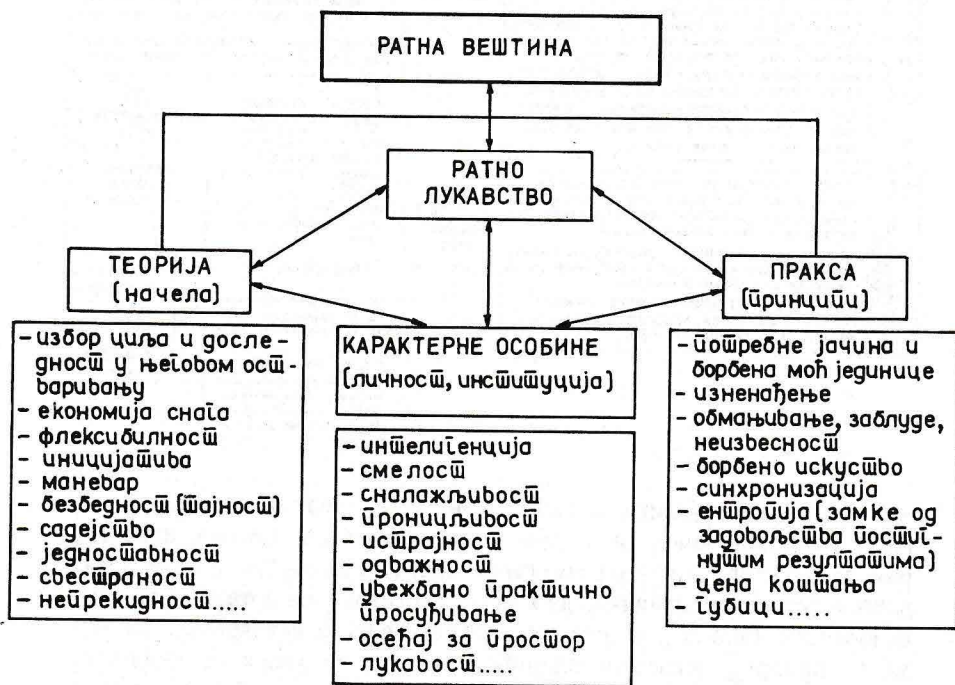
¹² Џ. Ф. Даниген, *Како водити рат*, ВИНЦ, Београд, 1993, стр. 11 и 13.

¹³ *Пустинска олуја*, Билтен информативних превода, ЦВНДИ, Београд, 1991, стр. 265.

КоВ америчке армије инсистира се „на изненађењу и иницијативи“.¹⁴

У борбеним правилима немачке војске такође се упућује на прикривање и прецизира „да је циљ ранијег ступања у борбу са непријатељем да се снагама које организују одбрану по дубини обезбеди потребно време, открију намере и груписање непријатеља, нападом нанесу губици и што је могуће дуже прикрију намере и борбени распоред.“

На основу наведених принципа и њихових метода (не)уобичајених за постизање циља, поставља се питање да ли је термин ратно лукавство актуелан са становишта ратне вештине као такав или има само историјску димензију.

С обзиром на нека најновија тумачења, „која ратно лукавство своде на методу принципа изненађења и услова за постизање изненађења“¹⁵ ратно лукавство је последње, између осталог, што ваља чинити да би се остварио или испунио неки метод или принцип ратне вештине. Међутим, ако је ратно лукавство „скуп мера, делатности и поступака у рату, којим се непријатељ обмањује или држи у заблуди“, како је дефинисано у *Војном лексикону*, или „теорија и пракса прикривања сопствених снага и средстава и планова и довођење противника у

¹⁴ „Војно дело“, бр. 1–2/1994, стр. 175.

¹⁵ „Војно дело“, бр. 1–2/1994, стр. 51 и 53.

заблуду“, како сматра Лобов, или „специјалне мере које се предузимају ради прикривања стварних намера, планова и операција, а обмањивање (једна од компонената ратног лукавства) као активност која за циљ има да непријатеља доведе у заблуду, како пише у *Војном речнику КоВ САД*, а с обзиром на то да је у најновијем америчком правилу за КоВ (FM-100-5), у оквиру психолошких операција и дејства специјалних снага, посебна пажња посвећена обмањивању, ратно лукавство, у потпуном или изведеном значењу, не може бити подпринцип неког принципа ратне вештине. На основу тога, ратно лукавство је крајњи резултат дедуктивне синтезе принципа рата као теорије и ратне вештине као праксе (доследност у остваривању циља, економија снага, флексибилност, иницијатива, маневар, тајност, садејство, непрекидност итд.), и у пракси потврђених (или вероватних) практичних правила понашања команданта – штаба (одређена борбена моћ, изненађење, борбено искуство, опасност од задовољства постигнутим успесима – ентропија, синхронизација, цена коштања, губици итд.) што, у крајњем, јесте највећи домет ратне вештине, јер се остварује циљ (тактички, оперативни, стратегијски) као последица минималне, али ипак довољне употребе снага и средстава, уз истовремено минималне губитке.

Тактичка лукавства у Првом српском устанку

Један од првих забележених примера ратног лукавства српске устаничке војске везан је за српску депутацију (делегација) у којој се налазио и Стефан Живковић, која је јуна 1805. у Цариграду „Порти прошеније народно предала“. ¹⁶ Стицајем околности, Порти је истовремено стигао и извештај београдског везира Бећир-паше у којем је писало да „Срби не налице више на рају“. ¹⁷ Схватавши да се у Београдском пашалуку дешава нешто необично, турски султан Селим III издао је ферман нишком паши Хафис-паши у којем га је унапредио у београдског везира, али му је и наредио да са војском прегазу Србију. Чувши за то, а и „да би уредио ствар како нападај Портин не би био изненадан за Србе“, ¹⁸ Живковић је смислио, а потом и Порти објаснио, да се народ није дигао против цара, већ само да би растерао зликовце оличене у дахијама и јаничарима, да ће он цару и царевим пашама покоран бити, али „да ће народ сад, неизвештен или по незнању свом, или по каквим непријатељским наговорима насупрот царској војсци стати, па да се из тога још и већа зла породити могу, и да би зато било добро да њега Порта отпусти да он у Србију пре оде него што ће Хафис-паша са војском у њу ући, те да народ и кнезове извести да Хафис-паша по наредби царској у Србију улази“. ¹⁹ Ништа не сумњајући, Порта је уважила Живковићев захтев. Чим се вратио у Србију, Живко-

¹⁶ Лазар Арсенијевић–Баталака, *Историја српског устанка*, 1898, стр. 177.

¹⁷ Исто, стр. 177.

¹⁸ Исто, стр. 178.

¹⁹ Исто, стр. 178.

вић је о свему обавестио Карађорђа, врховног команданта устаничке српске војске.

Како је било јасно да је неизбежан сукоб српске устаничке војске с турском царском војском, а сагледавајући важност и значај исхода прве битке по морал целог српског народа, Живковић је саветовао Карађорђу „да се Срби овог нападаја Хафис-пашиног ни мало не плаше, да слободно њему својим начином на сусрет изађу“.²⁰ Да би спречио садејство између београдског вође крцалија Гушанац-Алије и нишког паше, Живковић је Гушанац-Алији рекао да је за време мисије српске депутације у Цариграду „цара за њега молио да га за везира београдског пашалука постави, и да како ништа друго, тако и то цар раји није хтео одобрити, већ је Хафис-пашу за везира одредио“.²¹ Љут и увређен одлуком Порте, Гушанац-Алија је одлучио да се не меша у предстојећи сукоб. С друге стране, да би што више Срба придобио за одлучујући бој против Хафис-паше, Живковић је Србима говорио „да би цар све што народ за своје олакшање иште дао, него да су свему томе јаничари и други зликовци и бадавације Турци криви... и да ће сад Хафис-паша, не у следству воље царске, већ по жељи и наредби јаничарској на Србију напасти с војском, коме треба насупрот изаћи и недати се наново у јарам, који ће сад много грђи бити, него што је икад пре био“.²² Тако је Стефан Живковић за само месец-два лукавством успео прво да се сам избави из турског заточеништва, затим да неутралише београдског вођу крцалија Гушанац-Алију и да мотивише Србе за ослободилачку борбу против турске окупације.

Бојеви на Иванковцу, Делиграду, Мишару и Думачи

Захваљујући егзерцир-мајстору Проки Славонцу,²³ коме је Карађорђе поверио обучавање српске устаничке војске, у првим борбама са Турцима доминирала су тактичка лукавства (избор положаја за одбрану који се не могу заобићи или који захтевају груписање-каналисање снага у нападу, демонстративна дејства како би се изнудило гоњење и увлачење непријатеља у вешто постављену заседу, напад у бок и позадину снагама које су биле добро прикривене и замаскиране, постављање заседа на правцима за које је непријатељ мислио да су безбедни итд.), која су по последицама (на цариградском, дунавском и босанском правцу), имала стратегијски значај и размере.

Исход боја на Иванковцу (18. августа 1805), на цариградско-нишком правцу, имао је стратегијски значај, јер је устаницима подигао самопоуздање и ојачао веру у победу и коначно ослобођење од турске окупације. „Морамо се дивити природном дару наших војсковођа да су умели да вешто изаберу zgodне положаје за одбрану, те су тиме надокнађивали

²⁰ Исто, стр. 179.

²¹ Исто, стр. 179.

²² Исто, стр. 179.

²³ Константин Ненадовић, *Живот и дела Великог Ђорђа Петровића*, 1883. стр. 507.

недостатак своје бројно малене, а уз то још и неизвежбане нове војске“, писао је осам деценија после боја на Иванковцу Алексић у „Ратнику“.

Избегавајући пут који је преко Јагодине, Баточине, Паланке, Колара и Гроцке водио за Београд, Хафис-паша, са 15.000 пешака и коњаника, одлучио је да прође десном обалом Мораве, преко Пољане, Белајке, Медвеђе и низ Ресаву, до Пожаревца, где је одлучио да пређе реку и своје снаге усмери преко Колара или Смедерева ка Београду. Пут га је водио преко села Иванковца, које је у то време имало пет-шест кућа. Ту се долина сужава, а пут пење уз брдо, па је место било идеално да се непријатељу постави лукава клопка и оствари потпуно изненађење.

Српски борци су у једном дану подигли три утврђења – један палисад и два редута – за кружну одбрану, с тежиштем на јужном правцу, одакле се очекивао наилазак Турака. Палисад, овалног облика, дужине 600 метара и пречника 250 метара, подигнут је на самом путу. Изграђен је у два нивоа, с отворима за пушчане цеви. Испред палисада, нешто западније, уз косу Лудог поља, ископан је квадратни ров ширине двадесетак метара и дубине од око 70 центиметара. Иза њега, на терасастој ивици косе, изграђен је сличан ров, незнатно већих димензија. Оба редута су омогућавала контролу брисаног простора са правца могућег наилазак Турака (Везирово брдо, Лудо поље и обала Ресавице). У касним поподневним часовима Хафис-паша је са својом војском запосео Везирово брдо и истурио предстражна одељења ка Сењу и Супској. Турски напад отпочео је сутрадан, у зору, преко Лудог поља и то из два правца. После првог сукоба, лакшег, у првом редуту, Срби су се пред збијеним Турцима повукли у други редут, удаљен неколико стотина метара. После више часова огорчене борбе, Срби су напустили и други редут и повукли се у већи шанац – палисад. Турци су и даље нападали у гомилама, али их је један добро постављени српски топ на палисаду готово десетковао на брисаном простору. Када ни после готово двадесетак напада нису успели да овладају палисадом, а сазнавши да се приближава Карађорђе са свежим снагама, Турци су одлучили да се повуку у Параћин.²⁴

Суштина српског ратног лукавства примењеног у боју на Иванковцу била је у свесном увлачењу Турака што дубље у положаје српске одбране, где су на брисаном простору били изложени убитачној пушчањој ватри устаника и дејству топа из добро утврђеног палисада.

Следеће, 1806. године, турски султан Селим III покушао је да угуши устанак у Србији нападом из три правца. У размаку од само месец-два вођено је више значајних битака између Турака и Срба, од којих се по примени ратног лукавства издвајају битке код Делиграда, на Мишару и у борби за мост на реци Думачи.

Сазнавши да је српска посада код Делиграда ослабљена, због одласка Миленка Стојковића (почетком јула 1806) са неколико хиљада

²⁴ Према неким подацима у том боју погинуло је 120 српских и 300 турских војника. Не могавши да поднесе срамоту, Хафис-паша се рањен вратио у Ниш, где се убрзо отровао, „Ратник“, 1885, књ. 13.

бораца у Пореч, Шашит-паша је решио да коначно сломи устанак са 16.000 војника. Због тога је упутио 4.000 војника да нападну Делиград²⁵ и тако отворе пут турским снагама у унутрашњост Србије. Први судар између Срба и Турака завршио се неповољно по Турке, па је Шашит-паша одлучио да лично поведе нових 6.000 војника у напад на Делиград. Бранећи се упорно и храбро, Срби су одлучили да примене офанзивно ратно лукавство како би за што краће време и са што мање жртава приморали непријатеља на повлачење.

Задржавајући пажњу Шашит-паше на борби за главни редут, део српских снага са Топљака, под командом Младена Миловановића, извео је испад левом обалом Мораве²⁶ ка главном логору Шашит-паше с намером да га одсеку од главнине његове војске. Проценивши да ће доживети пораз, Шашит-паша је одмах прекинуо напад и с остатком војске повукао се у Ниш.

Када је турска војска напала са босанског правца (преко Шапца ка Београду), Карађорђе је одлучио да борбу прихвати на брду Мишар, које доминира околним земљиштем, са великим брисаним простором. На основу искустава из боја на Иванковцу, изграђен је шанац, који је ојачан зашиљеним деблима. На његовим угловима постављени су топови, а испред су ископане вучије јаме. Шанац је посело око 7.000 бораца, наоружаних пушкама. Најјаче устаничко оружје – коњица од око 2.000 коњаника, под командом попа Луке Лазаревића и проте Матије Ненадовића, лукаво је сакривена у шуми између села Јеланча и Жабара (од два до четири километара од Мишара) где је очекивала да на уговорени сигнал нападне турску војску у десни бок и из позадине.

У јутарњим часовима, 13. августа, главнина турске војске (око 40.000 војника), под командом Сулејман-паше Скопљака, наступала је од Шапца ка Мишару. Срби, добро заштићени шанцем, чекали су на Карађорђеов знак да отворе ватру. Када су Турци стигли надомак шанца, Карађорђе је дао уговорени знак и убитачна српска пушчана ватра је проредила прве турске борбене редове. Турци су за тренутак застали, али су се брзо прибравили, продужили напад и прешли у јуриш. Тада је део коњице, под командом поп Луке Лазаревића, изненада напао Турке у десни бок, а други део, под командом проте Матије Ненадовића, с леђа. Уследио је и завршни ударац устаника – испад Срба из шанца. Неочекивано нападнути са три стране, Турци су претрпели огромне губитке од којих се нису опоравили, иако су у току дана још двапут покушали да освоје шанац на Мишару.

Леп пример тактичког лукавства српске устаничке војске било је истовремено дејство трију група, под командом Јакова Ненадовића, код моста на Думачи, недалеко од Шапца, одмах с пролећа после дизања устанка.²⁷ Наиме, српским устаницима је био добро познат по утврђено-

²⁵ *Војна енциклопедија*, Редакција Војне енциклопедије, II издање, Београд, 1971, стр. 369.

²⁶ *Исто*, стр. 369–370.

²⁷ Др Владимир Стојанчевић, *Историјска грађа*, књ. 3, Београд, 1964, стр. 22.

сти за одбрану (двадесетак топова и неколико хиљада војника) турски гарнизон у Шапцу. Пре него што су одлучно кренули у ослобођење града, решили су да се послуже лукавством како би ослабили турску одбрану. Тако је почетком пролећа 1804. устаничка српска војска, под командом Јакова Ненадовића, одсекла Шабац од оближњих турских гарнизона у Зворнику и Ваљеву, и запосела путеве на десној обали Думаче. Ненадовић је упутио одред од 400 бораца да запоседну мост на реци. Када су видели да нема довољно Срба за одбрану моста, Турци су одлучили да их нападну и потуку, па су тамо упутили јаку коњичку јединицу. Остављајући утисак да су се уплашили, Срби су се дали у бег према ивици оближње шуме. Ништа не слутећи Турци су наставили потеру за њима, а они су се повлачили ка другој, прикривеној групи бораца, која је очекивала сигнал за јуриш. Истовремено, трећа група српских бораца, узводно, у широком луку, прегазила је Думачу и приближавала се Турцима с бока и из позадине. Изненађени и обесхрабрени, турски коњаници нису могли да пруже озбиљнији отпор, а њихов пораз на Думачи отворио је Србима пут ка Шапцу.

Кумановска битка – оперативно лукавство стратегијског значаја

Захваљујући утемељивачу српске ратне вештине Живојину Мишићу, који је писао: „Да би се обезбедио што потпунији успех за своју властиту главну операцију, морају се у току операције да предузимају често и неке мере да бисмо обманули непријатеља. Све оне радње или мере које се предузимају на извесној просторији у намери да се обмане непријатељ и наведе на погрешне радње, називају се заваривање или демонстрације“,²⁸ ратно лукавство је постало уобичајено у српској војној мисли и пракси. Као професору стратегије на Вишој школи Војне академије (1898–1904) и писцу књиге *Стратегија–вештина ратовања*, у коју је уткао стотињак страних дела из области ратне вештине готово свих војски света, Мишићу су до детаља била позната искуства из вештине ратовања, француске, немачке, аустријске, турске и других војски. Он је, уосталом, и записао „да је рат борба између интелигенције заповедника зараћених страна“,²⁹ а ту своју тезу доказао је и у пракси – у Кумановској бици (1912) и Колубарској бици (1914).

Израђујући план и наређење за почетак ратних операција против Турске, које је, заједно с начелником генералштаба, однео на потпис краљу Петру I, 6. октобра 1912, Мишић се вероватно присетио пораза аустријске војске код Аустерлица (1805), коју је потукао Наполеон. Било му је јасно да је исход битке одлучила погрешна концентрација снага, јер „Аустријанци су доцније увидели погрешку па су зато позвали ерц-ерццога Карла са 150.000 војника, али је то било доцкан“.³⁰ Стога је сасвим правилно закључио: „Смишљеном концентрацијом војске“

²⁸ Живојин Мишић, *Стратегија–вештина ратовања*, репринт-издање, ВИНЦ, Београд, 1993. стр. 464.

²⁹ Исто, стр. 15.

³⁰ Исто, стр. 40.

треба да се добије надмоћност на најважнијем фронту у почетку операције, да би се тиме добила иницијатива у рату па и сама битка; дакле, на главном војишту треба концентрисати највећи и најпоузданији број својих снага“.³¹

Основна идеја и тежиште почетног операцијског плана српске Врховне команде, у духу Мишићеве *Стратегије*,³² била је у замисли да ће се главне снаге непријатеља највероватније налазити на Овчем пољу, где је требало да дође до одлучујућег сукоба. Да би „на главном војишту концентрисала највећи и најпоузданији број својих снага“, српска врховна команда је испланирала концентрично подилажење трију својих армија ка Овчем пољу. На главни операцијски правац (Моравско-вардарски) упутила је 1. армију (126.000 војника), а на помоћне правце: на Криворечко-брегалнички – 2. армију (60.000 војника), и на Косовски – 3. армију (63.000 војника). Држећи у центру најјачу, 1. армију, српска врховна команда је желела да задобијену иницијативу одржи до доласка крилних армија, чак и у случају да раније дође до одлучујуће битке.

Из директиве команданта Западне турске армије Риза-паше Вардарској армији (17. октобар 1912) „Главна снага српске војске сасрећена је код Врања. Вардарска армија има задатак да заустави непријатељско наступање на Царево село“,³³ види се да су турски команданти знали намеру и јачину српске војске – 1. армије, седам дана раније пре него што ће кренути у одлучујућу битку код Куманова. Корпусна заповест команданта 7. корпуса Фети-паше, од 22. октобра 1912, да „сутра треба очекивати битку, 7. корпус мора створити време осталим корпусима да се развију за битку, стога ће се примити одлучна борба на утврђеном положају“,³⁴ указује да је командант турске војске припремао одлучујућу битку, у којој је 7. корпус требало да изводи одсудну (и демонстративну) одбрану, док би 5. и 6. корпус нападали лево крило српске 1. армије. Међутим, захваљујући вештом подилажењу српске 1. армије у две линије (ешелони): у првој – три дивизије, у другој иза крила прве линије, по једна дивизија – после могућег сукоба створила би се могућност за извођење обухвата непријатеља уколико би он кренуо у напад и северније од Овчег поља. С обзиром на такав распоред српских дивизија³⁵ и чињеницу да команданти турске војске нису умели да искористе извесне објективне погодности,³⁶ као и због успостављања чврсте линије

³¹ Исто, стр. 39.

³² Наполеон је своје снаге уједињавао (концентрисао) испред бојишта па је тако уједињеним снагама, грувао на непријатеља. Међутим, фелдмаршал Молтке, у рату 1866. године, развојене колоне уједињује на самом бојишту. Исто, стр. 383.

³³ „Ратник“, 1922/2, стр. 9–26.

³⁴ Исто, стр. 33.

³⁵ Предност таквог распореда у подилажењу изражена је и у ситуацији када су 5. и 6. корпус напали Дунавску дивизију првог позива, тежећи да обухвате њено лево крило, и довели је у тешку ситуацију. Кризу је отклонила Дунавска дивизија другог позива, која је у налету, долазећи из позадине, разбила турске формације (Војна енциклопедија, том 4, ВИНЦ, Београд 1972, стр. 762).

³⁶ Ноћу 22/23. октобра, 6. корпус и 13. дивизија прешли су на десну обалу Пчиње и неопажено подишли српској 1. армији. На тај начин се Вардарска армија поставила у веома повољну ситуацију за предстојећу битку, али то није у потпуности искористила (Исто, стр. 762).

фронта (ноћу 23/24. октобра), Команда српске 1. армије, афирмишући принцип Мишићеве стратегије: „Разна досакавања и лукавства са разним комбинацијама у покретима војске настају тек после првог јачег судара непријатељске војске“, ³⁷ наредила је „општи напад на целом битачном фронту“. ³⁸ Тако је у бици код Куманова, захваљујући јаком груписању снага на јужноморавском правцу и вештом подилажењу дивизија српске 1. армије, самоиницијативи нижег командног кадра ³⁹ и лукаво издатој наредби за противнапад, поражена турска Вардарска армија и задобијена стратегијска иницијатива за даље вођење ратних дејстава до коначног протеривања турске војске са Балкана.

Колубарска битка – врхунац српске ратне вештине

У Колубарској бици вођеној од 16. новембра до 15. децембра 1914. основна идеја генерала Живојина Мишића, команданта 1. армије, која је у противофанзиви извршила пробој фронта на стратегијској греди у захвату Западне Мораве и Колубаре и принудила аустроугарску војску на капитулацију и повлачење преко Дрине, састојала се у томе што су се јединице у првој фази (дефанзивној) повлачиле преко Маљена и Суворора, да би се, затим, уз задржавајућа дејства заштитних делова, одвојиле од непријатеља у планинским врлетима, прикупиле на положајима испред Горњег Милановца, скраћујући фронт за десетак километара, попуниле људством и оружјем и одмориле, а у другој фази (офанзивној) незадрживо кренуле у противнапад. О својим одлукама: првој о повлачењу 1. армије, и другој – о њеном преласку у противудар, генерал Мишић је само обавестио начелника генералштаба Врховне команде, војводу Путника, тражећи од њега да регулише садејства и подршку осталих армија како би успех 1. армије у противнападу био потпун. Такав став генерала Мишића се, сем осталог, тумачи и чињеницом да је он као утемељивач српске стратегије и вештине ратовања, и био „најспремнији“ да доноси одлуке за борбена дејства јединицама којима командује.

Још као предавач стратегије на војној школи Мишић је, као пуковник, учио српске официре ратној вештини уз кориштење примера из историје ратова о ексцентричним маршевима (наступања) аустријске војске (напад из три правца) у ратовима са Наполеоном. ⁴⁰ Тако је српски официрски кадар, захваљујући Мишићевим предавањима, био добро обавештен о аустроугарској стратегији и тактици. Те чињенице били су свесни и аустроугарски генерали, те у рат са Србијом нису кренули ни шаблонски, ни наивно, о чему постоји сведочење њиховог генерала Крауса: „На крају сам приметио да су Срби употребљавали сва средства

³⁷ Живојин Мишић, *Стратегија, Исто*, стр. 383.

³⁸ „Ратник“, 1922/2, стр. 9–26.

³⁹ Командант 2. батаљона 1. пука самоиницијативно је прешао са батаљоном у противнапад и за собом повукао суседне 3. и 4. батаљон (*Војна енциклопедија*, том 4, Београд, 1972, стр. 762).

⁴⁰ Живојин Мишић, *Стратегија, Исто*, стр. 40.

да би нас навели да нападамо. Намерно су зато протурали лажне вести, па и вест да хоће да нападају преко доње Дрине. Не смемо да им наследимо и можемо да предузимамо само добро припремљене и добро основане нападе“.⁴¹ Основа плана била је претпоставка да је српска армија у Новој Србији, а да су у Старој Србији само банде. Порекло те претпоставке генерал Краус и аустроугарска 5. армија нису знали да објасне.

За доношење судбоносне одлуке о повлачењу 1. армије и скраћивању њеног фронта Мишић је имао два разлога. Први је садржан у његовој представи Врховној команди, којом је „изнудио“ одобрење о повлачењу: „Трупе ове армије, при сутрашњем нападу од стране непријатеља, не би могле одржати садашње положаје, а с погледом на развучени фронт од преко 30 km, у оваквом тренутку принуђене на одступање, не би могле уредно одступати због изломљенога терена и ко зна у каквом би реду и спремности стигле на положај Накучани–Таково–Семедраж, јер других положаја нема, а о употреби артиљерије на заштитничким положајима скоро није ни мислити. Због свега овога, позват да о својим трупам водим рачуна, као и о даљим противдејствима, налазим да је мудрије постепено сутра отпочети повлачење на нове положаје у реду, него сачекати да на повлачење будем приморан и ово да извршим у неред“.⁴² Други разлог је произишао из опаске коју је изрекао Фридрих II Велики: „Неискусни генерали хоће да сачувају све!“⁴³ Ту интенцију генерал Мишић је уочио и код начелника генералштаба Врховне команде војводе Путника, који је захтевао да се по сваку цену брани свака стопа земље. Примивши команду над 1. армијом, генерал Мишић се одлучио за задржавајућу одбрану уз извлачење снага испод најјачег удара непријатеља ради стварања повољних услова (одмор, прегруписивање снага, попуна људством, оружјем и муницијом и др.) за прелазак у одлучујући противудар. Ту своју идеју тумачио је официрима и војницима приликом обиласка јединица. Тако је, само две недеље пре почетка противудара, боравећи међу припадницима 2. пешадијског пука другог позива, говорио: „Само да ми једанпут пређемо у напад, у једном једином налету очистићемо нашу земљу од те швапске аждаје“.⁴⁴

Избор тренутка за противудар Мишићу није био проблем, будући да је о добрим и лошим странама подељености снага још у *Стратегији* записао: „Подела снага или дејство у сложеним операцијским правцима, иако је врло често неминовно, јер га изазивају прилике и нарочите околности на војишту, има поред добрих и једну лошу страну – могућности бити тучен посебице“.⁴⁵ А аустроугарска војска се тада нашла у незавидном положају – раздељена између планинских масива,

⁴¹ „Ратник“, 1921, књ. 2, стр. 28.

⁴² Исто, стр. 28–32.

⁴³ Живојин Р. Мишић, *Стратегија*, Исто, стр. 52.

⁴⁴ „Ратник“ 1921, књ. 2, стр. 10.

⁴⁵ Живојин Р. Мишић, *Стратегија*, репринт издања, ВИНЦ, Београд 1993, стр. 138.

успут задржавана од осигуравајућих делова, била је све даље од жељеног циља: обједињавања на падинама Сувобора. Такав њен положај резултат је ратног лукавства генерала Мишића у тој операцији.

Оно што је од Врховне команде захтевао за себе – слободу одлучивања о употреби армије – генерал Мишић није оспоравао ни својим потчињеним командантима. То им је омогућавало самоиницијативу, која је потпуно изражена за време извођења противудара, када је примењено мноштво различитих ратних лукавстава на тактичком нивоу. Генерал Мишић је поручивао својим командантима: „Покрет дивизија са фронта Сувобор–Рајац–Проструга–Голубац, док год се не разјасни ситуација према фронту Ужичке војске и левом боку ове армије, *сматрати само као моју идеју*“;⁴⁶ „Похваљујем досадашње успехе, сложеност и узајамност команданата. О времену покрета главнине, саобразно приликама, *рад бих чути и ваше мишљење*“.⁴⁷ „Колика ће бити гонећа одељења, каквог састава и на коју ће се даљину пуштати, нека команданти дивизија саображавају приликама“;⁴⁸ „Овај и овакав рад двеју Дунавских дивизија олакшала би Дринска дивизија јачим притиском према фронту. У овоме случају Дунавска дивизија 1. позива *не би требало да пропусти прилику а да Каменичким путем не упути јаче одељење*“.⁴⁹

Захваљујући таквим наређењима команданта Армије, могао је, на пример, одмах по избијању на вододелницу Западна Морава–Колубара, командант Дунавске дивизије првог позива самоиницијативно да предузме гоњење непријатеља целом јединицом правцем Рајац–Добро Поље–Цугуљ–Баћенац. Такав потез команданта, пун смелости и ризика, знатно је одступао од заповести команданта 1. армије, али како се он могао користити, генерал Мишић га је накнадно одобрио.⁵⁰

Трећег дана гоњења, око 6.39 сати, дошло је до борбе с непријатељем на положају Стражара (код села Наномира). Командант 2. пешадијског пука другог позива, немајући заповест команданта дивизије, покренуо је пук са косе Сикирача–Стојковићи у правцу севера, заједно са 17. пешадијским пуком (из Дринске дивизије првог позива) и подилазећи Стражари наишао на отпор непријатеља, због чега су се оба пука развила и отпочела борбу. Око седам часова, батаљон 1. пука другог позива, са Светљака, пошао је и сам у напад, и то у бок и позадину непријатеља на Стражари, присиливши га на бекство.⁵¹

За разлику од српских команданата, аустроугарски официри су другачије поимали самоиницијативу свог старешинског кадра, о чему сведочи и следећи докуменат: „Пошто ме је овакав начин вођења натеривао да мислим о рђавом командовању, послао сам 5. армијској команди извештај о ситуацији. Писао сам да је потребно да се овде

⁴⁶ „Ратник“, 1921, књ. 2, стр. 63.

⁴⁷ Исто, стр. 69.

⁴⁸ Исто, стр. 75.

⁴⁹ Исто, стр. 90.

⁵⁰ Исто, стр. 69.

⁵¹ Исто, стр. 69.

одржавамо ландшатурмом, а све оперативне групе да се извуку и здружене употребе на другом месту. Командант армије одговори – занимљиво, али није наше да мучимо мозак стварима које су само вишег команданта“.⁵²

Суштину ратног лукавства српске војске у Колубарској бици најбоље је описао аустријски генерал Густав Шај, анализирајући пораз своје војске: „Армије се разилазе ексцентрично, место да концентрично заједнички раде на последњем удару. Много развучена 5. армија циља више на Београд него на непријатељске главне снаге код Аранђеловца. Франк тријумфално улази у варош која је по свом ексцентричном положају изгубила сваки војнички значај а и од Срба својевољно напуштена. Шеста армија упућује се право на Аранђеловац и на простор јужно, док јака групација код Ужица треба преко Чачка да угрози непријатеља с југа. Док се аустроугарска војска овако разилази у правцима широко отворене лепезе, дотле код Срба налазимо сасвим другу слику. Они су прикупили све снаге, попунили су проређене батаљоне. Наизменичним успесима боре се обе стране крајњим напором. Шеста армија све више ослабљена, очекује помоћ од ангажоване 5. армије. Ова је, међутим, својим левим крилом далеко, код Београда. Пролази извесно време док се ово крило повија према југу, па га, затим, задржи српски бочни напад на Космај. Тако 6. армија остаје без помоћи и мора најзад попустити пред силном навалом Срба“.⁵³

Дакле, могло би се рећи да за офанзивно ексцентрично наступање аустроугарске војске заслугу има начелник српске Врховне команде, војвода Радомир Путник, а за њен слом – командант 1. армије генерал Живојин Мишић. Тај пример оперативног лукавства није и једини у ослободилачким ратовима српске војске. У то нас у својим записима уверава и аустријски генерал Краус: „Мора се додати да смо се ми навикли да сматрамо Србе као непријатеље од вредности. Ја сам их сматрао и још сматрам као војнички најјачег нашег противника. С малим задовољни, окретни, лукави, необично покретни, добро наоружани, муницијом богато снабдевени, на земљишту вешти, врло добро вођени, распаљени за борбу мржњом и одушевљењем дали су нашим трупама више посла него Руси, Румуни и Италијани. С овим непријатељем могло се изаћи на крај само надмоћнијом и снажном артиљеријом и надмоћношћу трупа и бољим вођењем“.⁵⁴

Оперативна и тактичка лукавства у 1915. години

Јаке коалиционе снаге Немачке, Аустро-Угарске и Бугарске у другој години Првог светског рата (октобар – децембар 1915), потврђујући Краусово начело „снажна артиљерија и надмоћност трупа“, али не и „боље вођење“, покушале су да офанзивним дејствима са моравског,

⁵² Генерал пешадије Алфред Краус, *Узроци нашег пораза*, 1914, „Ратник“, 1922, књ. 1.

⁵³ „Ратник“, 1921, књ. 1, стр. 349.

⁵⁴ Генерал пешадије Алфред Краус, *Узроци нашег пораза*, 1914, „Ратник“, 1922, књ. 1.

београдског и колубарског правца, окруже и униште српску војску. Међутим, пружајући жилав отпор на сва три операцијска правца, нарочито према северу и истоку, Врховна команда српске војске била је присиљена да током више од месец и по дана води дефанзивно-офанзивне борбе навлачећи конвергентно непријатељеве снаге ка ограниченој концентрацијској просторији, како би добила у времену за извлачење док нагомилани коалициони агресор не усагласи даља дејства. Зато је Густав Шај записао:⁵⁵ „За Србе је била срећа што савезници нису навалили за њима пуном снагом. Концентричним наступањем Бугара из долине Тимока и Нишаве са истока на запад, Аустро-Угара и Немаца у моравској долини са севера на југ – колоне су се нагомилале у овој долини, настаде забуна, чијим се решењем изгубило скупоцено време“.

Много је примера који говоре о тактичким лукавствима српске војске (вешто скривање артиљеријских оруђа, ватрених положаја и трупа) која су примењивана од првих дана рата с коалиционим снагама којима је командовао фон Макензен, али и примера о томе да су на време прозрене лукаве намере јаког непријатеља:⁵⁶ „Прелаз код Београда, све дотле док српска пешадија држи обострану обалу и док је артиљерија нетакнута, био је искључен. Артиљерија је могла, с обзиром на њену надмоћност у броју и материјалу и на велику количину муниције, да сваки српски отпор угуши још у клици уколико јој је положај српских утврђења, а нарочито батерије, био познат. Међутим, то је био само делимичан случај. Проналажење свију батерија било је врло слабо вероватно јер су их Срби не само врло добро сакривали, односно маскирали... Али ово проналажење потпуно је искључено за један део лаке артиљерије јер се могло претпоставити, што се доцније и обистинило, да ће Срби многобројне пољске топове што дуже држати повучене у потпуно осигураним хангарима и заклонима... Наоружавање батерија вршено је ноћу. Да би кретање возова остало неопажено, од Срба предузете су мере да се пригуши клопавање вагона и да се возови скривају противу ноћног осветљавања из рефлектора. Сви радови на положајима били су увек брижљиво маскирани противу угледа са авиона. Да би се Срби што дуже одржали у неизвесности о правом месту прелаза – груписање трупа западно од Дунава требало је да их обмане. Улога дунавске флотиле састојала се једино у томе да намами непријатељску артиљерију да отвара ватру противу једног лажног монитора укотвљеног на Дунаву. Око два часа после пола ноћи (19. 10. 1915), лажни монитор био је укотвљен код Ратног острва, али није успео измамити непријатељску артиљерију... Све је показивало да ће непријатељ замишљеном операцијом бити стварно изненађен. Најзад после 4 h изјутра, скоро један сат после одређеног времена за искрцавање и после престанка дејства сопствене артиљерије, видео се јужно од Великог ратног острва један дугачак низ понтона који је пловио

⁵⁵ „Ратник“, 1922, књ. 1.

⁵⁶ „Ратник“, 1922, књ. 1, стр. 45–63 и 68–87.

лагано Дунавом од Земуна и који се приближавао Калемегдану. Није протекло много времена кад се наједанпут осу снажна ватра против оних малих и слабих превозних средстава која су, препуна људима, с муком пробијала пут веслима по великој реци. Непријатељ је, за време које је протекло после ураганске ватре која га је била укочила, поново дошао к себи и прикупио своје позадње делове. Његова је пешадија поново посела порушене заклоне на обали и жељезничком насипу, његова артиљерија која је била одређена за одбијање искрцавања, поново је извукла на положај топове који су били држани позади, а његови митраљези и бацачи мина извучени из скривених склоништа, очекивали су, спремни за отварање ватре, долазак нападачев. Када се, пак, нападач појавио, пролазећи поред Калемегдана, потпуно осветљен као на длану, и на одстојању само на неколико стотина метара, тада се противу њега сручила паклена ватра са обала и висова.“

Два лукавства за пробој Солунског фронта

Док је писао *Стратегију* Живојин Мишић сигурно није могао да претпостави да ће у неком будућем рату на Балкану српска војска бити приморана да напусти своју домовину. Отуда међу примере у приказивању битака и тактичких наступања (офанзиве) није могао да уврсти и такав који се дословце може пресликати на војску изгнану из отаџбине и на њен славни повратак. Ипак, записао је: „Пораз једнога крила непријатељског распореда или снажан удар и пробијање бока обично решава судбину боја“.⁵⁷ То је, дакако, та емпиријска чињеница, као део целе „игре“ – лукавства и потврђена у пробоју Солунског фронта. Наиме, уочи пробоја фронта на месту где су се састављала крила 2. и 3. бугарске дивизије на Добром пољу, уз Вардарску долину извођена су демонстративна дејства савезника која су била толико уверљива да су агресори тим правцем очекивали савезничку офанзиву. Управо, то је био онај други део целе „игре“ – лукавство, о чему сведочи бугарски мајор Јанков, у то време начелник штаба 1. бригаде 8. дивизије, која је бранила тај одсек на Добром пољу:⁵⁸ „Управо у времену када јасни симптоми одређено указиваху на лево крило 1/8. бригаде, као на место одсудног удара, из штаба 2. дивизије у 9,50 h наређује се да се једна чета из 1. батаљона 28. пешадијског пука одмах упутити на гребен Змијице, где се узалуд предвиђала опасност. Непријатељска пуцњава против 1/2. бригаде имала је, дакле, успеха. Крупна погрешка је још учињена и тиме што су се одсеци 2. и 3. дивизије састављали управо на одсеку против кога је непријатељ и припремао главни напад, те је, према томе, велики напад и погодио Бугаре, на оном одсеку, на најтежем месту за организацију и управу бојем – на крилним бригадним одселима.“

⁵⁷ Живојин Мишић, *Стратегија*, Исто, стр. 519.

⁵⁸ „Ратник“, 1921, књ. 1.

Међутим, том лукавству, којем је „кумовала“ српска Врховна команда, морало је да претходи једно друго, које се, можда, пре може назвати дипломатском вештином, а за чије је остварење требало да прође више од годину и по дана, што је условило да пробој фронта за толико касни. Наиме, после прве конференције савезничких снага у Шантију (март 1916), о улози Солунског фронта у даљим операцијама у Првом светском рату, српској влади и Врховној команди војске било је јасно да предстоји тежак дипломатски пут за очување фронта и за потом предузимање стратегијске офанзиве с те основице. Јер, енглеска војна мисија се залагала да се солунска војска што пре транспортује на Западни фронт, како би се на главном ратишту употребила већина трупа, док се италијански делегат нарочито заузимао за то да се српска војска транспортује код Валоне или Санти Каранта ради кооперације с италијанским трупама. Исход друге конференције, такође у Шантију (новембар 1916), за Србе је био нешто повољнији, јер се у 8. тачки усвојеног документа каже „да ће савезничка војска код Солуна бити појачана према захтеву српског делегата на 23 дивизије и то што пре“.⁵⁹ У међувремену је генерал Мунро, командант британских трупа, обавестио генерала Сараја (команданта фронта) да је његова влада одлучила евакуацију трупа из Солуна.⁶⁰ Процењујући да треба одмах да предузме дипломатске мере ради оживљавања Солунског фронта, врховни командант српске војске престолонаследник Александар, октобра 1917, одлучио је да пошаље у специјалну мисију помоћника начелника штаба Врховне команде у Лондон и Париз. Требало је да ступи у везу са свим важним војним и политичким чиниоцима и обавести их о реалној ситуацији на Солунском фронту, посебно о стању Српске војске и потреби да се фронт појача и предузме офанзива и да његово лично писмо преда енглеском краљу. Изасланика је одмах по доласку у Лондон примио краљ, он га је усмено обавестио о приликама на Фронту, о нужности да се он појача са бар још 50.000 војника и 60 топова већег калибра и о потреби да се српска војска одмори и реорганизује. Истовремено предао му је и писмо – кратку ноту и опширан меморандум о Солунском фронту. Занимљив је садржај више него вешто састављеног меморандума:⁶¹ „Иако је старо стратегијско начело – да треба тући непријатеља на главном војишту – увек у потпуној вредности, ипак, када се то не може брзо постићи и кад рат траје овако дуго као сада не треба одбацити ни обрнут пут: свршити прво са малим непријатељима па се тек онда бацити на главнога непријатеља. Овај су пут усвојили Немци кад су видели да у Француској и Русији не могу добити победу која би завршила рат; они су тада срушили Србију и Црну Гору, па затим Румунију и извукли за себе из тога огромне користи...“

У Паризу су изасланика српске војске примили председник Републике Фош, војни министар Пенлеве, Жофр, Бријан, Бурже. Сви су се

⁵⁹ Исто, стр. 2–45.

⁶⁰ Исто, стр. 2–45.

⁶¹ Исто, стр. 4–38.

они сложили о важности Фронта и могућности предузимања успешне офанзиве као и о потреби да се одмори српска војска. Обећали су да ће учинити све да се Солунски фронт појача и да се српска војска извуче са линије Фронта и одмори, али да се то не може одмах урадити јер се мора помоћи Италији која је претрпела пораз код Капорета.

Мудар дипломатски корак Српске врховне команде, срачунат на то да се очува Солунски фронт и затим предузме офанзива која би имала стратегијске размере, уродио је плодом. У вези с тим Константин Фотијадес је написао „да се из српске понуде у лето 1918. године да један део војске предузме један снажан удар, зачела мисао о пробоју непријатељског фронта. А када је већ никла мисао о пробоју непријатељског фронта поводом српског предлога и понуде српске Врховне команде, онда је јасно што је одсек српске војске изабран за извршење овог пробоја.“⁶²

* * *

Ратно лукавство, као највиши домет ратне вештине, и убудуће ће бити изазов за војне стратеге (команданти, команде и штабови) у мисаоном процесу планирања и практичној реализацији ратних операција, уз комбиновање теорије и праксе (начела, принципи, карактерне особине и др.) и давање преваге једном или комбинацији више елемената ратне вештине. То потврђује и операција „Пустинска олуја“ – 24–28. фебруара 1991. године.

Док је у Колубарској бици противник надмудрен тако што је приморан на дивергентно наступање и дејство, уз истовремено све дубље увлачење у „празан“ простор да би био нападнут у за њега најповољнијем тренутку, на Солунском фронту победа извојевана комбинацијом демонстративних дејстава и јаких удара на крилним одсечима двеју дивизија, дотле су у операцији „Пустинска олуја“ Ирачане обмануле снаге Коалиције, које су стално изводиле комбиноване стварне и демонстрационе ударе по ирачким положајима настојећи да их увере да ће се главни пробој њихових положаја извести у сектору западно од Wadi al Batina.⁶³ Због тога је америчка 1. коњичка дивизија стално изводила лажне и стварне нападе, потпомогнута јуришним хеликоптерима и снажном артиљеријском подршком и настојала да просече пролазе у земљаном насипу (висина од 2,2 до три и више метара) дуж границе Саудијске Арабије и Ирака. Уочи дана „Д“ један од пукова 1. коњичке дивизије просекао је чак 43 пролаза у граничном насипу, распоредивши се на око 15 km испред насипа и пролаза. Истовремено, у дубокој позадини снага Коалиције, припремале су се две оклопне и једна пешадијска дивизија за левокрилни обухват ирачких снага. Оперативно изненађење је у потпуности успело – брзина продирања тих снага

⁶² Исто, стр. 2–45.

⁶³ Билтен информационих превода, ЦВНДИ, 1992, Београд, стр. 43–69.

износила је 72 km на дан – тако да Ирачани нису могли на време да прегрупишу своје снаге. Основу оперативног лукавства у операцији „Пустинска олуја“ чинила су јака концентрација снага, комбинација стварних и демонстративних напада и обухватни маневар на једном од крила.

Са војног становишта термин ратно лукавство можда донекле садржи белетристички набој јер подразумева успешне ратне операције које се памте по ефектности неких елемената ратне вештине. Не постоји, међутим, ниједан разлог да се такве операције, саобразно времену, простору и условима извођења, не идентификују као крајњи домет вештина ратовања, у чијој је основи, заправо и садржано ратно лукавство.